

Antinomie našeho věku

VÁCLAV BĚLOHRADSKÝ

Dva znaky současné společnosti chci vytknout před závorku. Zaprvé vyhasnutí velkých antagonismů, které zaručovaly srozumitelnost společnosti a jejího vývoje. Antagonismy prošly karnevalizací, vzaly na sebe podobu „cultural events“ jako například *Occupy Wall Street* nebo *Indignados*, jsou pouhým „spektáklem“, změnu ideje celku společnosti přivodit nemohou. Epocha, v níž probíhal zápas o interpretaci celku společnosti, o její budoucí podobu, o alternativu ke kapitalismu například, se uzavřela.

Zadruhé zablokování demokratického procesu změny. Připomeňme si Marxovu známou větu z předmluvy *Ke kritice politické ekonomie*: „Lidstvo řeší jen takové problémy, které může vyřešit, neboť při podrobnějším zkoumání se vždy ukáže, že problém sám vzniká tam, kde materiální podmínky řešení jsou již dány nebo kde jsou alespoň v procesu vzniku.“

Myslím, že ta věta má dnes výjimečně dramatický smysl. Nikdy ještě nebylo tak zřejmé, že „materiální podmínky řešení našich problémů jsou již dány“, že „revoluce v hospodářských výrobních podmínkách“ už proběhla, ale „ideologické formy“, v nichž si lidé „materiální převrat“ uvědomují – právní, politické, náboženské, umělecké – ještě nikdy nebyly tak neschopné přivodit změnu výrobních vztahů. Nikdy ještě síly změny neabsentovaly tak totálně, žádná hnutí změny nebyla nikdy tak totálně neschopná získat hegemonii v reprezentaci celku společnosti ve veřejném prostoru. Demokratický proces změny, jehož prvky jsou imaginace, informace, sociální energie, nová hegemonie, legitimita a nakonec legislativní proces, se zastavil, všechny projekty změny se mění rychle v pouhé karnevaly a *spektákly*.

Globalizace, která nastala po konci bipolárního uspořádání světa, přinesla čtyři otázky, na které chybí hegemonické odpovědi; absence těch odpovědí vyvolává nejedliže „identitární paniku“, kolektivní úzkost

z ohrožení základů identity, a pak prudké vlny nacionalismů a neorasismů. Shrnu ty otázky takto: kde jsou nové zdi Říma, proč je multikulturalismus v ireversibilní krizi, co nahradí práci jako hlavní zdroj identity, co bude demokracie bez reprezentace lidu.

OTÁZKA PRVNÍ: SVĚT EXTRA MUROS

Z římské tradice jsme zdědili rozdíl mezi mocí svrchovanou – *impérium* – a mocí lokální či omezenou – *potestas*. *Impérium*, svrchovaná moc, je uvnitř zdi Říma, *intra muros*, omezena mocí soudců, lidu a senátu, *extra muros*, mimo zdi Říma, je ale bezvýjimečně nadřazená každé jiné moci. Za zdi Říma moc lokální, *potestas*, je *impériem* tolerována jen za podmínky, že jí nekonkuruje ve sféře svrchovaných rozhodnutí.

Podle klasické definice je svrchovaná ta moc, které rozhoduje o výjimkách, o tom, co nemůže být řešeno aplikací zákona nebo tradice, funkcí svrchované moci je řešení výjimečných situací. V bipolárním světě byla výjimečná situace, z níž moc čerpala svou svrchovanost, nukleární válka. V každém ze dvou imperiálních bloků hegemon rozhodoval o výjimečném, nepředstavitelném – o použití nukleárních zbraní. Svrchovanou moc měl ten, kdo držel prst na červeném knoflíku, jak se říkalo ve studenovělečnické hantýrce.

V postbipolární éře se vztah mezi mocí imperiální a lokální, mezi *impériem* a *potestas* zatemnil, existují „nukleární potestas“. USA pod neokonzervativní hegemonií (*neocons*) budovaly unipolární svět, založený na vojenské převaze a imperiální kontrole vědeckého výzkumu; v globalizovaném postbipolárním světě se ale obsah imperiální moci neustále posouvá a mění. Řekněme, že svrchovanou moc má ve věku globalizace ten, kdo rozhoduje o tom, jaká rizika musí lidé přijmout bez práva na legitimní odpor.

V prvé řadě stále trvají rizika nukleární války; pak ohrožení vnější a vnitřní přírody, *bios* na planetě Zemi ohrožené zamořením, a také biologické dědictví lidstva, lidský ge-

nom, ohrožený patentováním jeho sekvencí v soukromo-vlastnickém režimu; a také ohrožení kulturních předpokladů sebeorganizace lidstva – socializovaných forem „kognitivního kapitálu“, jazyka, infrastruktury komunikace včetně dopravy, výchovy.

Rozdíl *impérium* – *potestas* musí být v globální komplexní společnosti nastolen znovu. Otázka ale je „kde jsou nové zdi Říma“, nové *intra muros*, za nimiž by svrchovaná moc byla podrobena kontrole – soudní moci, lidu, senátu atd. Je *impérium intra muros* jen v USA či alespoň tam? Nevzniká tu jeden obrovský globální svět *extra muros*, kde *impérium* nepodléhá žádné kontrole? Jak se dá ustavit *impérium* schopné vydržet v konfrontaci s mocí nového typu, kterou zastupují velké korporace jako je třeba big pharma, velcí zamořovatelé planety, hrozby spjaté s biotechnologiemi nebo s totální technologickou kontrolou komunikací, jak ukázal globální *whistleblower* Edward Snowden.

OTÁZKA DRUHÁ: OD POVOLÁNÍ K PRÁCI, ALE NE ZPĚT

Druhá otázka bez hegemonické odpovědi se týká úpadku práce, pojaté jako povolání, (profese), které ve svém dlouhém trvání člověka formuje a je hlavním zdrojem jeho identity. Pracovitost je pak morální normou a rozhodující občanskou ctností, bez níž není možná integrace do společnosti. V Marxově pojetí je práce v buržoazní společnosti odcizená, protože sama není nejvyšší potřebou, ale jen nástrojem k uspokojování „nižších“ potřeb, jako je hlad a spánek. Teprve komunistická revoluce osvobodí práci a udělá z ní *lidskou* potřebu.

Někdy v polovině devadesátých let došlo pod heslem „flexibilizace pracovního trhu“ k radikálnímu rozchodu mezi prací a povoláním, stálá práce se stává prací příležitostnou. Práce jako hlavní pramen identity začíná vysychat, Richard Sennett ukázal v knize *The Corrosion of Character*

že rozpad stabilních režimů práce rozkládá také náš sebeobraz a sociální já.

Ekonomický růst v postindustriálních společnostech je ve stále větší míře „jobless“, protože „robots are producing robots“ a „automation is itself being automated“. Proslulý teoretik postkapitalistické společnosti Peter Drucker napsal: „Vymizení práce jako klíčového faktoru produkce se vynořuje jako nevyřešená kritická otázka současného kapitalismu“. A v knize *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-market Era* Jeremy Rifkina z roku 1995 čteme: „Idea společnosti nezaložené na práci je tak cizí každé naší představě o organizaci mas v nějaké sociální aglomeraci, že jsme donuceni přemyslet základy sociální smlouvy z nového pohledu.“ Obrovské přírůstky produktivity práce vedou k propouštění pracujících a přírůstky bohatství, které jsou důsledkem nové produktivity práce, nejsou distribuovány, formuje se společnost nové nerovnosti.

Ilona Švihlíková v knize *Přelom* (Inaque 2013) píše, že „vyřešení otázky práce (a její podoby) bude klíčové pro podobu nového systému“. V očích autorky může být řešením ustavení „společnosti péče“, která řeší „dlouhodobý rozpor mezi prací jako užitečnou činností a zaměstnáním, které často tuto charakteristiku nesplňuje“. Pojem „společnosti péče“ vystihuje to, „že práce je i v nasycené západní společnosti... nekonečné množství“, ale je vykonávána buď bezplatně nebo vůbec nebo je přenášena na ženy.

Otázka týkající se úpadku práce jako povolání v sobě obsahuje určitý paradox: smyslem technologie je osvobodit člověka od práce, ale od práce osvobozený člověk ztrácí svou roli ve společnosti a tato zkušenost ztráty generuje obudné nešťastné vědomí. Jak ho absorbovat? Zdůvodňovat techno-ekonomický růst jen nutností vytvořit „nové pracovní příležitosti“ je mystifikací, práce má smysl jen pokud je tvorbou užitku v našem historickém světě, nejen dalších pracovních příležitostí.

OTÁZKA TŘETÍ: LIBERÁLNÍ STÁT JE POSTAVEN NA TRADICI VZPOURY PROTI TRADICI

Doba multikulturalismu pominula, ale po sobě zanechala otázku, jaký je vztah mezi tradicí a kulturou. Připomeňme si rozdíl mezi společností multirasovou a multikulturní: ve společnosti multirasové jsou rasové rozdíly kompenzovány kulturní jednotou

– černoch v uniformě generála zdraví francouzskou vlajku. Etnická a rasová vzdálenost je tu kompenzována kulturní blízkostí, úzkost, kterou odlišnost vzbuzuje, je utišována kulturní jednotou. Tato kompenzující role kultury propouje celou liberálně-demokratickou společnost a je klíčovým faktorem integrace: hegemonie jedné kultury.

Ve společnosti multikulturní naopak kultura nekompensuje rasovou či etnickou odlišnost, ale naopak legitimizuje nárok rasové a etnické odlišnosti na odlišnost i kulturní. Veřejný prostor se otvírá jiným kulturám a boj o uznání „jiné kultury“ přebírá roli boje o sociální rovnost.

Je to paradox: tradice je hodně, ale kultura je jen jedna, kultura je vzpoura proti tradici, je argumentujícím popřením nároku tradice na pokračování, pokud neprokáže před „tribunálem rozumu“ svůj nárok na univerzální platnost. Tato vzpoura kultury proti tradici je zdrojem nové univerzalistické identity, zrozené z boje o uznání ve veřejném prostoru.

Multikulturalismus oslabil v kultuře abolicionismus, moment vzpoury proti dané identitě, bez níž není možná integrace do občanské společnosti moderních států. Kritika závislosti na tradici je rozhodující způsob integrace do liberálního státu a jeho občanské společnosti. Liberální stát je založen na kultuře, ne na tradici, je postaven na loajalitě ke kulturnímu modelu, ne k tradici.

Multikulturní společnost vstupuje do dlouhodobého rozporu s tímto „osvěcenským“ ideálem a ohrožuje proto principy liberálního státu.

OTÁZKA ČTVRTÁ: DEMOKRACIE BEZ REPREZENTACE

Rozlišme jednoduše mezi „prezentací“ a „reprezentací“. Reprezentace je inscenací toho, co se prezentuje, do strategických kontextů, v kterých informace, sdělení a dojmy mohou být shrnuty, pojmenovány, stabilizovány. Prezentace je hluk, pohyb a světélkování, teprve reprezentace tomu proudění dává formu a stálost, modernost je epochou masových reprezentací (reality, lidu, hodnot).

Společnost komunikační hojnosti, digitalizace a internetových komunit rozvrátila věk reprezentace, každá reprezentace se neustále rozkládá, rychle vznikají nové instantní reprezentace a pak rychle mizí v proudu prezentace. Každá reprezentace je rychle odhalována jako mystifikace, usta-

vuje se společnost „kolektivní závislosti na odhalování mystifikací“. Důsledkem je extrémní tekutost elit – bez stabilizované reprezentace není hegemonie a bez hegemonie nejsou elity, jen oligarchie. Místo autority plynoucí z reprezentativnosti nastupuje „performativnost“, efektivní ovlivňování „řídících procesů“. V umění získává hegemonii „reprezentace vzpoury proti reprezentaci“, reprezentace arbitrárnosti každé reprezentace.

Věk hegemonických reprezentací skončil, uzavírá se éra zápasu o kritický obraz společnosti, který by sjednotil masy a přinesl změnu. Namísto hegemonických reprezentací jen kritická množství lidí, kteří se spojují k dosažení cíle a pak se opět rozpojují do jedinců.

PODMÍNKY ŘEŠENÍ

Slovem „antipolitický populismus“ označím pokusy pojmout tyto otázky jako úpadek a chaos, z něhož je třeba vrátit se k tomu, co mu předcházelo. Formulí „postdemokracie“ vymezují pokusy odpovědět na ty čtyři otázky za přijetí následujících čtyř podmínek:

Zaprvé není možné žádné řešení, založené na návratu k těm formám pořádku, jejichž jádrem byla hierarchizace, centralizace a teritorializace, přenesení „na pravé území“. Ten pořádek, který spočíval v tom, že jsme věděli, co je vyšší a co nižší, co je v centru a co na periferii, co je na *svém místě* a co na místě, kam nepatří, je navždy minulostí. Není možný žádný „nový Řím“, kde by impérium bylo intra muros, svět se ocitl extra muros, a už nikdy nebude žádný národní teritoriální stát, kde by impérium bylo pod dostatečnou kontrolou.

Zadruhé proti systému, jehož krizi prožíváme, nelze formulovat nějakou alternativu, jejíž nositelé by získali hegemonii ve společnosti. Takové myšlení je zbytkem metafysiky, je klíčovým znakem globálního kapitalismu, že ze všech alternativ dělá fragmenty svého fungování. Je nemožné myslet alternativu k systému, který neumíme přesvědčivě reprezentovat jako celek společnosti uvnitř společnosti. Místo alternativy zažíváme síť změn založených na místních bojích proti privatizaci commons, jako jsou naše geny, oceány, voda, vzduch, kultura, internet.

Zatřetí není možné řešit současnou krizi tím, že obnovíme reprezentaci jako údalost, která dělá z množství lidí jeden celek. Lidé dnes už nepotřebují „ustavovat se do

identitotvorných celků“, mohou jednat jako přelétavé množství jednotlivců propojené pomocí sítí k dosažení určitých cílů. Ta se pak zase rozplynou v pouhé jednotlivce, schopné rychle se přeskupit v kritické množství definované jiným cílem. Vzniká ireversibilní demokracie kritických množství schopných jednat a dosahovat cílů, ale ne reprezentovat celky teritoriálně a jinak uzavřené ve smyslu národních států a jejich „lidu“.

Začtvrté práce už nikdy nebude provozována ve stabilních režimech, vztah mezi prací a občanstvím je třeba radikálně přemyslet a založit na nové sociální smlouvě. Opustit práci jako hlavní způsob integrace do společnosti. Smysl technologického růstu nemůže být proliferace pracovních míst.

POSTDEMOKRACIE

Respektovat tyto podmínky v hledání odpovědi na čtyři otázky globalizace nás posouvá od demokracie (založené na příslušnosti k světónázorovým masovým stranám, na identitárním politickém patriotismu) k postdemokracii (založené na vznikaní a zanikání kritických množství jednotlivců, kteří se dokážou zmobilizovat k realizaci cílů relevantních v jejich komunitě a teritoriu). Jedná se o dosažení cílů, které jsou jen okrajově svázány s příslušností k jedné dějinné frontě či ideologicky definované straně, jak tomu bylo ve věku masových demokracií.

Postdemokracie je demokracií kritických množství: ve veřejném prostoru už nejsou hlavními orientačními body antagonismy mezi hegemonickými interpretacemi společnosti v režii „velkých stran“, které mobilizovaly angažované občany; v postdemokracii občané řeší kauzy týkající se kvality jejich života tím, že se ustavují jako kritická množství jednajících, bez ohledu na „identitární“ politickou příslušnost.

Na místo dlouhodobých antagonismů vkomplexní společnosti nastoupily antagonismy tekuté, antinomie, které nelze řešit, jen nalézt práh jejich udržitelnosti. Systém globálního kapitalismu nemá žádný vnější, vše se děje uvnitř, není žádné „vně“, z něhož bychom ho mohli pozorovat a popisovat.

Kant označil slovem „antinomie“ problémy, které nelze vyřešit, zůstávají stále otevřené, živé a angažující. Podobně antinomie globální společnosti nepřipouštějí řešení, jen práhy udržitelnosti.

Chci tu teď popsat čtyři klíčové antinomie globalizace.

ANTINOMIE PRVNÍ: RIZIKA A HROZBY

Výrazem „technologické prostředí“ označuji formu světa, v níž stále větší počet lidí může volit mezi stále větším počtem možností. Dát všem občanům možnost zvolit si svobodně své náboženství, ideologii, hodnoty a cíle, zvolit si světlo v noci a sníh v létě, letní ovoce uprostřed zimy, zvolit si místo k životu bez ohledu na vzdálenosti a snadno je měnit, zachytit, co je jedinečné, a reprodukovat to podle libosti – to jsou cíle demokracie, které lze realizovat jen technologickou dominancí.

Svobodná volba je riziková, vnáší do světa kontingenci, nahodilost. Každý aktér na sebe bere riziko, že jeho volba bude mít (potenciálně globální) negativní důsledky. Riziko je matematický pojem, je předmětem racionálního a utilitárního kalkulu, jeho důsledky ale ohrožují i ty aktéry, kteří se na volbě nijak nepodílejí. Když se rozhodnu přejít v zatáčce pomalé vozidlo přede mnou, beru na sebe racionální riziko, vím, že tou dobou například je silnice málo frekventovaná; pro řidiče, který nahodile a nepředvídaně jede v protisměru, jsem hrozbou.

V globální komplexní společnosti se všichni aktéři stávají současně riskujícími i ohroženými. Je obtížné nalézt mezi nimi společný jazyk a stanovit pravidla komunikace a zodpovědnosti. Jazyk rizika je jazykem vědy, jazykem hrozby je přirozená řeč – mýtus, tabu, předsudky, která ve veřejném prostoru společnosti specializovaného vědění nemůže získat dostatečnou legitimitu.

Navrhuji formulovat první antinomií takto: v globální komplexní společnosti je každý aktér současně členem komunity riskujících i komunity ohrožených, práh udržitelnosti mezi těmito dvěma komunitami se neustále posouvá. Nelze nikdy stanovit hierarchii mezi rizikem a hrozbou, reprezentace hrozeb má svůj jazyk protestů a odporu, rizika mají svůj jazyk důkazu a legitimizace. Zájmy ohrožených nebo naopak riskujících mohou být privilegovány v různých historických kontextech, tendence privilegovat jazyk riskujících ve veřejném prostoru pod heslem „racionalita“ je ale dlouhodobě převažující. Nemoc šílených krav ukazuje, že držet se předsudků a tabu tradice, eventuálně mýtů – kráva není masožravé zvíře, nepokoušejme Boha – by bylo

bezpečnější než kalkulovat riziko, ale hrozby jsou vyjádřeny v přirozené řeči, jako pouhé „názory“, a proto jsou stále méně legitimní.

Antinomičnost zachytíme takto: když privilegujeme jazyk hrozeb, riskujeme ztrátu efektivity, když privilegujeme jazyk rizik – racionalitu – riskujeme nepředvídané důsledky v komplexním prostředí. Mezi společnostmi riskujícími a společnostmi ohroženými je možné definovat jen práh udržitelnosti, hranice mezi nimi jsou nenapravitelně tekuté.

Žádný negociační režim není v současných postindustriálních demokraciích dost efektivní, aby umožnil dosáhnout dohody mezi riskujícími a ohroženými. Dohodnout se efektivně o pojmu „komunita ohrožených“ a „komunita riskujících“ vyžaduje novou kvalitu komunikace a nové jazyky. Základním zdrojem je tu „polylogie“, mnohohlasost demokratického veřejného prostoru, konkurence mezi různými jazyky – vědy, náboženství, umění. Také jeden z významů slova „postsecular turn“.

D. North, jeden ze zakladatelů institucionální ekonomie, ukázal, že základní charakteristikou „vítěznych ekonomik“ je schopnost „uzavřít v podmínkách rostoucí specializace trvale výhodné smlouvy s neznámými partnery všude na světě“. Přezítí globální společnosti jako společnosti schopné sebeorganizace závisí v podmínkách postmoderní komplexnosti na schopnosti ustavit práhy udržitelnosti mezi neznámými společenskými ohroženými a riskujícími všude na planetě.

ANTINOMIE DRUHÁ: „REASONABLE OPINION BASED SOCIETY“

Modernost je sledem emancipací všech funkčně diferencovaných sektorů společnosti od autority *reprezentantů Celku* – Církve, Státu, Metafyziky, Morální autority. Každý emancipovaný specializovaný sektor hájí svůj nárok řídit se jen vlastními hledisky, aplikovat jen svá vlastní kritéria a uznávat jen svůj vlastní kód. Důsledkem je obrovský přírůstek efektivity jednání, ale také ztráta smyslu pro neoblomnou přítomnost Celku, která se ohlašuje už jen jako „hrozící katastrofa“. Tuto absenci smyslu pro celek tematizují konzervativní a náboženská hnutí, ale je třeba udržet otázku práv celku na půdě osvícenského rozumu, nepřenechat ji církvím, sektářům, fundamentalistům, mystikům, manažerům systémů. Racionalita

našeho jednání nezávisí jen na efektivitě použitých prostředků při dosahování našich cílů, ale i na kvalitě naší představy o celku společnosti, do něhož se svým jednáním integrujeme. Tato představa celku, tento „frame“, je vždy jen „názor“, nikdy nemá status vědění.

Slovem „názor“ ve smyslu „opinio“ označujeme v demokratické tradici občanskou kompetenci, kterou jsme si zformovali v různých sférách našeho zájmu za přijatelnou cenu. Veřejný prostor je produktivní, když nabízí občanům možnost udělat si na různé věci různé názory, které jsou přijatelně dobrým substitutem specializovaného vědění. Kvalita názoru je bod na pomyslné křivce, kde poptávaná (třeba i naším svědomím nebo sebeúctou) úroveň kompetence a její cena jsou v udržitelné rovnováze. Produktivita veřejného prostoru je dána intenzitou procesu vulgarizace, divulgace a překlada.

Realistické pojetí demokracie předpokládá, že přijmeme fakt, že kompetence voličů je založena na názorech a že každý názor je kompromisem mezi kompetencí specialisty (která vyžaduje velké investice a často přesahuje naše lidské možnosti) a kompetencí občana (která je založena na kvalitě jeho názorů). Občanská kompetence nezávisí jen na „získání informací“, ale předpokládá, že umíme informace zarámovat, interpretovat a využívat. Tak například účast v referendu o nukleární energii implicitně předpokládá, že jsem schopen určité informace zarámovat, že to zarámování je výsledkem negociace, v němž má své místo „nukleární fyzika a její role v tomto století“.

Dříve než zformuluji druhou antinomií globalizace, připomenu toto pravidlo evoluční teorie: specializace je neefektivnější způsob jak se přizpůsobit svému prostředí, za podmínky, že to prostředí je stabilní; v prostředí nestabilním je výhodnější obecnost. Toto pravidlo evoluční teorie aplikujeme na komplexní společnost v této formě: stane-li se specializace jediným legitimním způsobem, jak se integrovat do celku společnosti, pak se společnost ve svém celku stává nestabilní, protože lidé nemají ani legitimní důvod ani utilitaristický zájem investovat do tvorby svých názorů a získat tak občanskou kompetenci, nutnou k racionálnímu zdůvodnění zodpovědnosti vůči celku společnosti.

Druhá antinomie je variací na toto pravidlo, třeba ji formulujeme takto: integrovat

se do vysoce funkčně diferencované společnosti vyžaduje získat kompetenci založenou na specializovaném vědění; *viceversa* stabilita těchto společností závisí na schopnosti každého specializovaného aktéra brát v nějaké míře v úvahu, při definici svých cílů, hlediska všech ostatních specializovaných aktérů. Tato „empatie“, tato vstřícnost k jiným hlediskům, je obsažena v rozumných názorech, které si formují občané v produktivním veřejném prostoru.

Trh motivuje občany k tomu, aby investovali do tvorby specializovaného vědění, ale ne do tvorby rozumných názorů, strukturální deficit rozumných názorů destabilizuje společnost. A v nestabilní společnosti je specializovaná kompetence nevýhodou. Slovem „stabilita“ označujeme v tomto kontextu také schopnost aktérů dohodnout se na kooperaci mezi specializovanými sektory pro vytváření metajazyků nutných k vzájemné komunikaci.

Jak motivovat občany, aby investovali do kvality svých názorů? Jak přispět k vzniku ne „scientific knowledge based society“, ale „reasonable opinion based society“? Tato otázka by měla být východiskem pro roli humanitních věd v současné společnosti. Můj turínský kolega Gianni Vattimo rozvinul téma „hermeneutika jako fundament demokracie“ nejdůležitěji v knize *La società trasparente* (česky *Transparentní společnost*, Rubato 2013).

ANTINOMIE TŘETÍ: ZOTROČENÍ VOLBOU

Občané post-průmyslových států jsou v porovnání s ostatními lidmi na zeměkouli svobodní v jedinečném smyslu: mají možnost volit si podle svého úsudku mezi stále větším počtem různých alternativ – mezi různým zbožím, různými idejemi, různými politickými programy, různými informacemi, různými zážitky a zkušenostmi, různými náboženstvími, různými povoláními, různými identitami.

Svobodná volba jednotlivců může být racionální a efektivní, jen když alternativy, mezi nimiž volí, se jim nabízejí uspořádané v nějakém homogenním poli, aby byly spočitatelné, srovnatelné, měřitelné. Volba mezi alternativami je tím racionálnější, čím přehlednější, uspořádanější a měřitelnější jsou rozdíly mezi nimi, takže lze uspořádat podle užitečnosti; takové jsou ale jen tehdy, když se nám nabízejí ve strukturách, jako je dálnice, supermarket nebo Sběrka zákonů ČR, kde je snadné na-

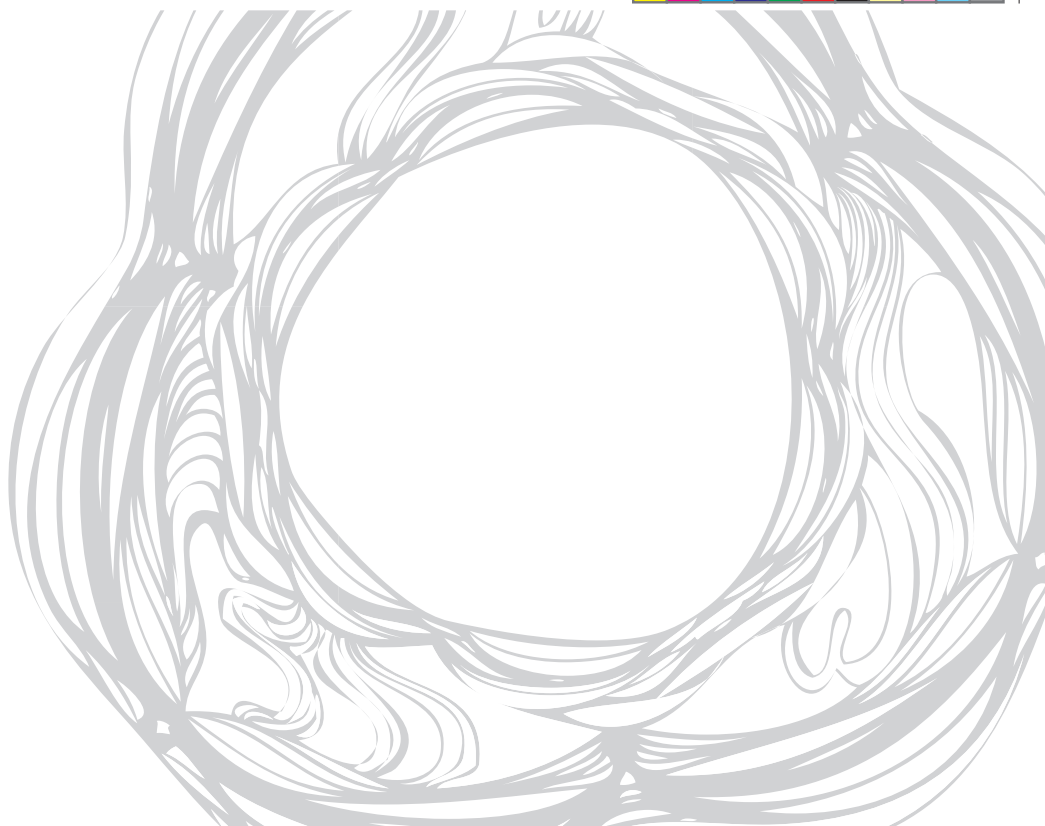
lézt alternativu, jejímž zvolením maximalizují svůj užitek.

Dálnice sama není předmětem svobodné volby ve stejném smyslu jako výjezd z ní a supermarket není předmětem volby ve stejném smyslu jako zboží vystavené na regálech. Dálnice a supermarket jsou *struktury*, které mají obrovskou techno-sociálně-politickou setrvačnost – jednou vybudované je obtížné je změnit či odstranit. Byly vybudovány podle jiných zákonů, než jsou zákony tržní ekonomiky, stavějí je státy pod globálním tlakem (nad)národních *lobbies*, vyžadují nákladné negociace mezi politickou, lokální a ekonomickou mocí na regionální, státní a mezistátní úrovni. Jednou vybudována se dálnice nedá snadno odstranit třeba referendem; komunismus pominul, ale dálnice brutálně hyzdí Prahu u Národního muzea je tam stále.

Byrokracie nám umožňuje nalézt ve sbírce zákonů právě ten článek, který se nás týká, ale byrokracie sama a její neprůhledná moc odolává naší svobodné volbě stejně jako dálnice. Máme svobodu zvolit si nejvýhodnější výjezd z dálnice či nejvhodnější článek ve sbírce nařízení, nejsme ale dost svobodní k tomu dálnici či byrokracii podřídit naší (kolektivní) vůli.

Německý sociolog Claus Offe zachycuje tuto situaci metaforou o *současném* růstu ledu a páry. Modernost je přírůstek těkavé páry, možností volit si místa, čas a rychlost pohybu, každý přírůstek páry je ale vykopen přírůstkem ledu. Nepřetržitý růst páry se neustále oslavuje ve veřejném prostoru průmyslových společností – lidé jsou stále nezávislejší, další a další přírůstky páry jsou základním poselstvím modernosti. O páře se píše básně, reklamy nám slibují stále více páry, ale fakt, že modernost je *současný* růst páry a ledu, se zamlčuje. Do moderní kultury je vepsána vůle nevidět led, který je vedlejším produktem svobody volby, nikdo nechce vidět neprolomitelný led, který se tiše hromadí pod nohama hrdinů těkání. Nevidět expanzi homogenních polí, nad kterými nemáme žádnou moc, je rozhodující kolektivní patologií pozdní modernosti.

V epoše zamlčeného ledu etika není hledáním nějakých nových norem, kódů, modelů chování a předpisů, ale znamená jednoduše – angažovat se za zviditelnění ledu, zobrazit jej, vyslovit jej, dát mu váhu ve veřejném prostoru, protože je zakryt masivním privilegiáním, které jsme připsali páře. My-

slet eticky znamená dnes „slyšet led růst“, vidět, jak ze všech stran prorůstá světem páry.

Třetí antinomii formulujeme takto: čím rychlejší je růst alternativ, mezi kterými můžeme volit, tím rychlejší je i přírůstek struktur, které svobodné volbě vzdorují. Není možná pára bez ledu, svobodná volba bez zotročujících struktur.

Nalézt práh udržitelnosti pro tuto antinomii je klíčovým problémem postmoderní doby.

ANTINOMIE ČTVRTÁ: UŽITEK Z NEORASISMU

Čtvrtá antinomie je úzce spjata s důležitostí, kterou získala v globalizované společnosti kolektivní akce jako efektivní způsob, jak produkovat a chránit veřejné statky. Nějaká skupina má problém kolektivní akce, existuje-li situace, v níž by všichni členové skupiny vydělali na tom, aby někteří nebo (ne nutně) všichni něco udělali, ale nikomu z nich se nevyplatí, aby to udělal jen on sám. Všichni pastevci by vydělali na tom, kdyby počet ovcí pasoucích se na obecní louce byl menší, ale nikomu z nich se nevyplatí, aby on sám snížil počet svých ovcí, pokud to neudělají také všichni ostatní. Všem obyvatelům kolonie domků by se vyplatilo nahradit systém vytápění zamořující ovzduší systémem vytápění ekologicky šetrnějším, ale nikomu se nevyplatí, aby to udělal jen on sám. Pro racionálního egoistu je nejvýhodnější se kolektivní akce neúčastnit, protože z výhod vyplývajících z nižšího zamoření vzduchu nemůže být vyloučen.

Kolektivní akce se rozběhne jen v těch skupinách, v nichž je dost sociálního kapitálu jako je důvěra nebo solidarita, který moti-

vuje jedince k tomu, aby kooperoval s ostatními i přes výhody egoismu a tak zvýšil kolektivní racionalitu své skupiny. Do sociálního kapitálu patří nejen vzájemná důvěra, ale i efektivní komunikace, sdílení informací, dlouhodobá věrnost skupině, ale v jiném smyslu třeba i náboženský fanatismus některých, který je motivuje k sebeobětování za druhé nebo k péči o přírodu. Sociálním kapitálem moderní demokratické společnosti jsou občanské ctnosti, které snižují náklady na organizaci kolektivních akcí, na produkci a správu „commons“ a tím umožňují efektivní koordinaci mezi lidmi.

Čtvrtou antinomii globalizace chci formulovat asi takto: globalizace zvýšila poptávku po veřejných statcích, na nichž závisí ve stále větší míře kvalita života; radikálně se tak zvýšila i poptávka po globálních kolektivních akcích, ale globalizace rychle oslabuje hlavní zdroj sociálního kapitálu, nutného k jejich realizaci – národní solidaritu, sousedské komunity, jednoduše „mechanickou solidaritu“, jak ji nazval Durkheim, solidaritu plynoucí z „podobnosti“ a kontiguitu. Poptávka po kolektivní akci v epoše globalizace roste, ale sociální kapitál nutný k její organizaci prudce klesá, pokusem o nápravu uzavřením, reteritorializací, etnizací, uzavíráním občanských komunit se sice zvyšuje sociální kapitál, ale na úkor demokratického univerzalizmu – vstupujeme do věku nových zdí – Ústí nad Labem, Padova, oddělujících od sebe skupiny nepřizpůsobivých černých pasažérů a solidárních občanů a v důsledku uprchlických vln i na hranici Mexico-USA, Maďarsko-Srbsko nebo mezi „schengenským prostorem“ a ostatním světem.

Nalézt práh udržitelnosti mezi na jedné straně prudce rostoucí poptávkou po sociálním kapitálu, bez něhož nelze organizovat efektivně kolektivní akce nutné k udržení kvality života v komplexní společnosti, a demokratickým univerzalizmem na straně druhé je klíčovou politickou otázkou současnosti, proto úspěchy nestandardních politických stran, místních hnutí, které profitují z identitární paniky, kterou ta otázka vyvolává. Je třeba prolomit tyto nové zdi v demokratickém rozhodovacím procesu dříve, než padnou pod tlakem mas valících se ze zničeného Třetího světa a vyvolají tak vlnu násilí spjatého s re-nacionalizací politiky, re-teritorializací kultury a neorasismem.

Text není definitivní verzí studie nebo eseje, jedná se spíše o projekt semináře na téma, která se snažím jen přibližně formulovat. Prosím čtenáře, aby je četli v tomto omezujícím rámci.

